

Citation: Czekieli-Światłowska, E., Szymiski, A., (2022). Litewski Square in Lublin: a site of symbols and monuments. *Space & Form | Przestrzeń i Forma* 49. <http://doi.org/10.21005/pif.2022.49.E-01>

Open access article
Creative Commons Attribution (CC BY)

DOI: 10.21005/pif.2022.49.E-01

LITEWSKI SQUARE IN LUBLIN: A SITE OF SYMBOLS AND MONUMENTS **PLAC LITEWSKI W LUBLINIE – MIEJSCEM SYMBOLI I POMNIKÓW**

Elżbieta Czekieli-Światłowska

PhD architect

Author's Orcid number: 0000-0002-4423-033X

Adam M. Szymiski

Prof. PhD hab. Eng. Architect

Author's Orcid number: 0000-0002-7418-3888

West Pomeranian University of Technology in Szczecin, Poland
Faculty of Architecture

ABSTRACT

The study of the existence and location of monuments on Litewski Square in Lublin was conducted in the field and via an analysis of the literature, maps, photos and pictures from various years. Squares with such a high number of various monuments, including those of significant value on a nationwide scale. Memorials and key elements of the square existed in different years and were situated in various places. Across various periods, a total of seven monuments and one significant tree were located here. There were also more development elements, including the Independence bench or valuable trees, yet the authors focused solely on the eight major monuments that were also symbols of the place, the city and the country.

Key words: monument, Litewski Square, Lublin.

STRESZCZENIE

Badania nad istnieniem i położeniem pomników na placu Litewskim w Lublinie były prowadzone w terenie oraz analizując literaturę, mapy, zdjęcia i obrazy z różnych lat. Placów z tak dużą ilością różnych pomników, w tym ważnych historycznie co najmniej dla całego kraju. Pomniki i ważne elementy placu istniały w różnych latach i były usytuowane w różnych miejscach. Znajdowało się to w różnym czasookresie 7 pomników i jedno ważne drzewo. Znajdowało i nadal jest więcej elementów zagospodarowania np. ławka Niepodległości czy cenne drzewa, ale autorzy skupili się tylko na 8 według nich najważniejszych pomników a jednocześnie symboli miejsca, miasta, kraju.

Słowa kluczowe: pomnik, plac Litewski, Lublin.

1. INTRODUCTION

Few city squares have so many memorials as Litewski Square in Lublin. The square combines recreational, walking, cultural and memorial uses, the latter presented primarily in the form of monuments that commemorate events seen as key not only for the city, but the entire country. The placement of the monuments on the square has been shown in figure 1.

The study was performed as an analysis of various literature items, illustrations, photos and maps, as well as field research concerning the history of the monuments on Lublin's main square.

Fig. 1. Placement of monuments near and on Litewski Square; as seen in 2016. Source: A. Szymski's archives

Ryc. 1. lokalizacja pomników na i przy Placu Litewskim; stan do 2016 roku. Źródło: archiwum A. Szymski

"A memorial is 'a visible lesson in aesthetics, it also forms a city's beauty, it is a lesson in homeland history to young generations' (B. Śląski, 1916, 53). A memorial is typically intended to commemorate a fact, express acknowledgement of martyrdom and heroism, as well as to preserve memory for future generations" (Ożóg K. S., 2007. p. 179)

The tradition of symbolically commemorating events significant to Polish history that began in 1959 with the construction of a new monument to the Union and its demolition in 1826 was continued with the erection of the Monument to the May 3 Constitution in 1916 and the Tomb of the Unknown Soldier in 1925. It made the square a type of national Pantheon – a place “sanctified” because of this – one that requires suitable behavior in the light of the content conveyed by the memorials: remembrance and reflection. Insofar as this had been obvious to all Lublinians during the Second Republic of Poland, the act of a deliberate profanation in the form of erecting a Russian Soldiers’ Memorial in 1945 (regardless of what it was to express and to what end) stripped the square of its pre-1939 pathos. The attempt to return to this tradition that began with the memorial’s removal and replacement with a statue of Józef Piłsudski appeared to essentially fail to achieve its objectives. The placement of the memorials on the square could and can be changed, following a new proposal for the space’s development. “At the start of 2007, the municipal authorities announced preparations for a comprehensive restoration of Litewski Square.” In April of that same year: “The Voivodeship Council of Monument Preservation (...) noted that preparing an up-to-date urban study and a local spatial development plan for Lublin’s City Center was necessary and an urgent matter, and that a competition for a new design of the Square should have an explorative character. (...) Based on the materials presented, the Voivodeship Monuments Conservator, by request of the President of the City of Lublin, submitted conservation guidelines, with some of the most interesting being adopting a principle of ‘continuation with limited recomposition’” (Landecka, H., 2008, p. 79).

2. THE GREEN SYMBOL OF LITEWSKI SQUARE

A black poplar dubbed Baobab used to grow on Litewski Square. The tree was acknowledged as a monument to history in 1990 (Wojewoda Lubelski, 1990), and in 2017 a decision was made to strip the tree of its protected wildlife status (Rada Miasta Lublin, 2017), and the tree was felled in the same year. “Up to 2017, a black poplar tree had stood on Litewski Square, called Baobab by the residents. It was of immense significance to the city’s history and culture, and to its residents. Due to its age – at the moment of felling it was estimated to have been around 130–160 years old – the tree had been a witness to many key events in Lublin’s history. The poplar was no higher than 16 m (mainly due to slowly dying and its branches being trimmed). At its tallest, it could have even exceeded 35 m” (Teatr NN).

A report drafted in 2016 by Wojciech Matacz and by Michał Kieszko in 2017, as well as others, concluded that the tree had become a threat to people and property and that nothing could be done to change this. Poplars “are short-lived plants. At an age of 20–30 years they begin to wither from the top downwards. As a tree ages, its condition worsens” (Boguszevska K. L. 2017, p. 54).

The appearance of the poplar tree between the years 1930 and 2016 has been shown in figure 2, and the exposition of the new tree situated on Litewski Square (a historical black poplar used to originally grow at the same site) has been presented in figure 3.

Fig. 2. (a, c, d). The black poplar on Litewski Square: a symbol of memory but also a meeting place, as seen in 1930, 2006 and 2016. Source: Matacz W. 2016. Source: Teatr NN; (b). Panorama of Litewski Square. Nazi occupation period. Source: Michałak, 2013

Ryc. 2. (a, c, d) Czarna topola na Placu Litewskim: symbol pamięci ale też i miejsce spotkań w latach 1930, 2006 i 2016. Źródło: Matacz W. 2016. Źródło: Teatr NN; (b) Panorama Placu Litewskiego. Czasy okupacji hitlerowskiej. Źródło: Michałak, 2013

The removal of the “tree-monument” took place in 2017 and was immediately followed by the planting of its successor. The new tree is impressive and is an accent in the square’s space. Greenery, especially trees, is used for commemorative purposes in many places. Trees sometimes survive longer than buildings, and especially longer than specific development patterns.

Fig. 3 Baobab on Litewski Square in 2021. Source: photo by E. Czekieli-Świtalska, 2021
Ryc. 3. Baobab na placu Litewskim w 2021 roku. Źródło: Fot. Czekieli-Świtalska E. 2021

3. MEMORIALS ON LITEWSKI SQUARE

3.1. The Union of Lublin Monument

As the legendary site of the camp of Lithuanian nobles who came to the General Sejm, it was to be a silent witness of its pledge in 1469. The founding of a memorial (Fig. 2) by King Sigismund II

Augustus¹ would be the oldest attestation of this event – described in the church chronicles of the Capuchin Friars, now thought lost. The Union of Lublin monument is among the city's oldest. It was probably built during the reign of Sigismund II Augustus, yet there is no attestation in written or graphical sources for this claim. There is also no information on how it looked like. One mention of it was in the Lublin Capuchin Friars' chronicle. "It was a four-sided obelisk, with a height of 12 ells, built of stone and brick, covered with tiles. In the front, the obelisk featured a niche with two stone statues depicting Władysław II Jagiełło and Queen Jadwiga." A church, a monastery and hospital of the Fatebenefratelli in the seventeenth century, with a walled cemetery, were built close to the monument. At the turn of the seventeenth and nineteenth centuries, this complex was dismantled and the monument was also most probably destroyed alongside it, on the orders of Józef Domański. "The current monument was built on the initiative of Stanisław Staszic in 1826" (Teatr NN, Pomnik Unii).

Fig. 4. The Union of Lublin Monument located on Litewski Square in Lublin, Source: Photo by E. Czekiel-Świtalska 2021
Ryc. 4 Pomnik Unii Lubelskiej znajdujący się na placu Litewskim w Lublinie. Źródło: Fot Czekiel-Świtalska 2021

The monument, presented in figure 5a, appears to have the form of a stone obelisk, and is thus not an image of the monument erected on the site in 1826. If it had not been the "vision" of an unknown artist, it would have been the only depiction of the 1569 monument. The problem is that the image does not correspond to its descriptions that were published only in the nineteenth century. A view of the monument from the end of the nineteenth century is presented on a lithograph shown in figure (Fig. 5b).

As written above, by a strange twist of fate, no depiction of this memorial has survived to the beginning of the twenty-first century in any illustrated source from either the sixteenth or the seventeenth centuries. The memorial's appearance was not preserved on any nineteenth-century photograph. Contemporaries made no statement of knowing any of its depictions as drawn or painted, despite, as claimed by nineteenth-century diarists, its existence right up to the day of the demolition of the church and hospital of the Fatebenefratelli and the liquidation of the adjacent cemetery in 1819 due to preparing their site for establishing a new "Mustering Square" in the city. No nineteenth-century written source was found to make a direct mention as to who proposed the idea of

¹ Seeing as the monastery and St. Peter and St. Paul Church were built in the years 1726–1733, the record featured in this lost chronicle would have included second-hand information, as there had been no representatives of the Order in Lublin in the sixteenth century (Pomnik Unii Lubelskiej, 2020).

“renewing” the memorial in the form of the known “cast-iron obelisk” and placing it at its site – with the approval of or, as claimed by some, on the direct orders of Tzar Alexander I – and why² (Fig. 6, 7, 8).

Regardless of the absence of any traces of iconographic accounts, the question remains open as to why the monument, considered an important symbol of the “STRENGTH AND GLORY OF POLISH STATEHOOD” was not marked on maps from 1715, 1783 and 1816, based on which all scholars who have previously explored the history of the square that had been called “Litewski Square” since the 1840s and initially only unofficially, derive the monument’s shape and location.³

Among the buildings that currently stand along the sides of Litewski Square, only two are historical. Apart from the former Lubomirski Princes’ Palace (erroneously called the post-Radziwiłł Palace), the second historical building is the Capuchin Friars’ Church and Monastery founded by the second owner of the palace, prince Paweł Karol Sanguszka, in 1723.

In 2015, among other buildings, the Union of Lublin Monument, as a memorial to a historical event, was honored as a Sign of European Heritage (MKiDN). The Union of Lublin Monument is crucial not only to Poles, but also to the European Union: “the Union of Lublin Monument has been placed on the European Cultural Heritage list. The material cultural heritage of Lublin, preserved into the present and authentic (original and unique), is the product of the city’s community, and the of an urban culture that has been developing over centuries, in a special way” (Milczynska-Hajda D., 2010, p. 22).

Fig. 5a A nineteenth-century painting by an unknown author depicting the purported appearance of the Union of Lublin Monument of 1569, with a view of a garden and the “Governor’s Palace.” From the collection of the Muzeum Miejskiego w Lublinie

Ryc. 5.a. XIX-to wieczny obraz nieznanego autora przedstawiający domniemany wygląd pomnika Unii z 1569 roku z widokiem na ogród i „Pałac Gubernatorski”. W zbiorach Muzeum Miejskiego w Lublinie. Source / Źródło ilustracji: Piwowarska M., Surmacz M., 2019, s. 297

Fig. 5b “View of the Governor’s Palace from Krakowskie Przedmieście”, lithograph from 1870. Source: Pamiatnaya Knizhka Lublinskoy Guberniy na 1879 God, p. 4, archives of A. M. Szymański Ryc.5.b. „Widok pałacu Gubernatorskiego od strony Krakowskiego Przedmieścia, litografia 1870 r. Źródło: Pamiatnaja Knizhka Lublinskoy Guberni na 1879 God”,s.4, archiwum Szymskiego A. M.

² “This monument was ordered by Emperor Alexander I to be erected on the site of the former stone one built by Sigismund Augustus, at his own expense,” pp.cit. (Zieliński W. K., 1876). Przesmycka’s suggestion that the popular lithograph by A. Lerue from 1857 that presents the monument against the background of the Church of the Capuchin Friars has it located at a place different to where it is now (Przesmycka N., 2012).

³ The Union of Lublin Monument was (for the first time) depicted on the “Lublin City Plan” by Józef Ryt Sławiński from 1829, drawn up three years after its construction. It was marked on the plan with the number 28. Seweryn Zenon Sierpiński was the first to use the name Litewski Square in his *Obraz miasta Lublina* from 1839.

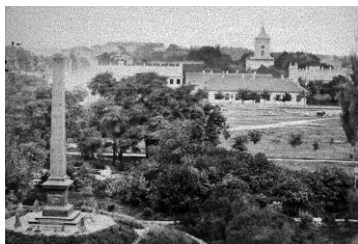

Fig. 6. Litewski Square. Union of Lublin monument. View from the former Czartoryski family property on the Mustering Square (to the west of the Union of Lublin monument), as depicted on W. Chicińska's photo from an album published in 1874 entitled Square in front of the Governorship Administration. Source: Virtual exhibition, 2016.

Ryc. 6. Plac Litewski. Pomnik Unii Lubelskiej. Widok z terenu d. posesji Czartoryskich na Plac Musztry (w kierunku zachodnim od pomnika Unii). wg. fot. Chicińskiej W. z albumu wydane go w 1874 r. pt: Plac przed Rządem Gubernialnym. Źródło: Wirtualna wystawa, 2016

Fig. 7 Monument to the Polish-Lithuanian Union, 1915. Source: Pomnik Unii Lubelskiej. 1915

Ryc.7. Pomnik Unii polsko-litewskiej 1915. Źródło: Pomnik Unii Lubelskiej. 1915

Fig. 8 View of the Union of Lublin monument behind the fence of the governor's garden (the corner of Hotel Europejski in the background, as seen before 1918. Source: Pomnik Unii Lubelskiej. 1915

Ryc.8. widok pomnika Unii polsko-lubelskiej za ogrodzeniem ogrodu gubernatorskiego (w tle widoczny narożnik hotelu Europejskiego. Stan zag. przed 1918 r. Źródło: Pomnik Unii Lubelskiej. 1918

The height of the mound and terrain difference between then and now
Wysokość kopca i różnice terenowe wówczas i dzisiaj

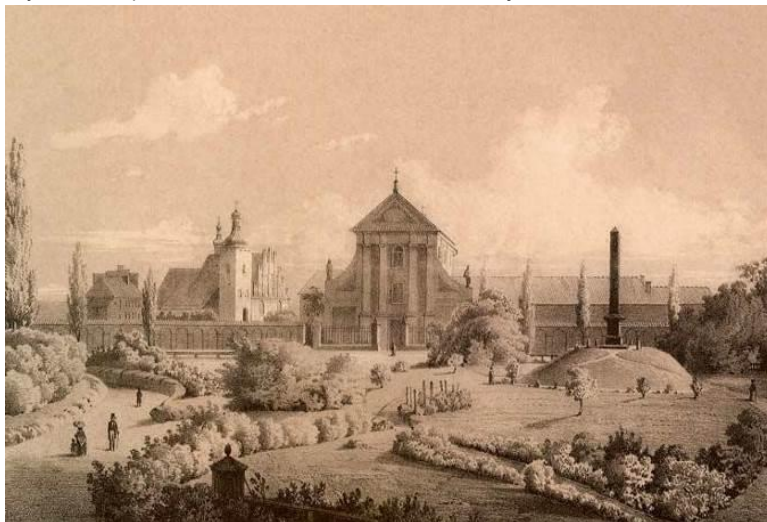

Fig. 9a. The Union of Lublin Monument, shown as a dark obelisk, around 1860, lithograph by Adam Lerue. Source: Lerue A., 1860

Ryc. 9a. Ciemny obelisk - pomnik Unii Lubelskiej ok. 1860 roku, litografia Adama Lerue. Źródło: Lerue A. 1860

Fig. 9b. Union of Lublin Monument, 2021. Source: photo by E. Czekieli-Świtalska

Ryc. 9b. Pomnik Unii Lubelskiej 2021. Źródło: fot. E Czekieli-Świtalska

Despite the monument's favorable placement on Litewski Square, its exposition is not the best. When one enters Litewski Square from Krakowskie Przedmieście Street, the monument is barely visible, as it is obscured by trees, with the situation being similar when one looks from the western part of the square towards the east (Fig. 10). "From an artistic standpoint, it is not only its form that is important, but the manner in which it interplays with its setting. When an artist designs a monu-

ment, they are obligated to align their work into existing architecture and urban layout” (Ozóg M., 2009, p. 121).

Fig. 10 View of a fragment of Litewski Square from the eastern side of Krakowskie Przedmieście Street (upper photo) and from the west, towards the east (lower photo). Source: Photos by Czekieli-Świtalska 2021

Ryc. 10. Widok na fragment Placu Litewskiego ze wschodniej strony Krakowskiego Przedmieścia (górne zdjęcie) i z zachodu na wschód (dolne zdjęcie). Źródło: Fot. Czekieli-Świtalska 2021

3.2. The May 3 Constitution Monument

On May 3, 1916, in the western section of Litewski Square (with the permission of the city's Austrian military command), a monument of the May 3 Constitution was erected. It was built on the 125 anniversary of the adoption of the May Act. Initially, it had the form of an unassuming sandstone slab with a height of 150 cm, which was given the shape of a rugged, cracked rock. In the interwar period, it was surrounded by an ornamentally trimmed hedge. In the 1950s, it disappeared from the

eyes of pedestrians as it had become obscured by overgrown bushes [according to a surviving account of preparations for planned festivities, see: "Gazeta Lubelska" daily newspaper, May 2 1916, p. 1–2].

The square did not change for many years. This state of affairs lasted practically up to the early 1980s. At the time, the monument "emerged from hiding." Since 1963, it had stood near the entrance to a public toilet. In 1981, it was moved to its current place. The monument was topped by a crowned eagle.

Fig. 11. Monument to the May 3 Constitution after renovation in 1981, prepared for once again being placed in the square in its southwestern corner. Source: Archive of A.M. Szymski.

Ryc.11 Pomnik Konstytucji 3 maja po renowacji w 1981r przygotowany do ponownego ustawienia na placu w jego południowo-zachodnim narożniku. Źródło: archiwum Szymskiego A. M.

Fig. 12. Monument to the May 3 Constitution of 1791, uncovered on May 3 1981 (prior to the square's renovation in 2017). Source: archive of A.M. Szymski.

Ryc.12 Pomnik Konstytucji 3 maja 1791 r odsłonięty 3 maja 1981r (przed renowacją placu w 2017r). Źródło: archiwum Szymskiego A. M.

Fig. 13. Monument to the May 3 Constitution, 2021. Source: Photo by E. Czekiel-Świtalska.

Ryc. 13 Pomnik Konstytucji 3 maja 2021 rok.. Źródło: Fot. Czekiel-Świtalska E.

In 1963, the monument was relocated near a public toilet. It became almost invisible, as it stood in thick bushes. "In 1980, the Democratic Party along with its head, Henryk Łusiewicz, put forward an official initiative to renew the monument. Using the ignorance of the then-government, he convinced its members that the figure a crowned eagle should once again be placed on top of the monument, as it had reputedly been there before the war. The design of the monument, fully accepted by the authorities, was prepared by architect Edward Kotyła. (...) The structure was taken from the bushes and placed near the western edge of the square, on a new, two-part plinth that consisted of cuboid masses, on which the dates 1791–1981 were carved. A sculpture of an eagle with spread wings, wearing an enclosed crown by local sculptor Witold Marcewicz was placed on top. The revealing of the restored monument on May 3, 1981, was an important event to the citizens. Its presence in the urban space became a symbol of regaining independence during the difficult period of martial law" (Encyklopedia Lublina).

Contrary to the Union of Lublin monument, the May 3 Constitution monument is visible from most places on Litewski Square, despite its location theoretically being less interesting. It is located on the edge of the square, on its western side (Fig. 14, 15).

Fig. 14. From the right: the Monument of the Unknown Soldier, with the May 3 Constitution Monument behind it, marked by an ellipse. Source: Photo by E. Czekiel-Świtalska 2021

Ryc. 14. Od prawej Pomnik Nieznanego Żołnierza, za nim (zaznaczony elipsą) pomnik Konstytucji 3 maja. Źródło: Fot. Czekiel-Świtalska 2021

Fig. 15. The monument of the May 3 Constitution (marked by an ellipse), visible from most places on Litewski Square. Source: Photo by E. Czekiel-Świtalska 2021

Ryc. 15. Widoczny z większości miejsc placu Litewskiego pomnik Konstytucji 3 maja (zaznaczony elipsą). Źródło: Fot. Czekiel-Świtalska 2021

3.3. Monument to the Unknown Soldier

The Monument to the Unknown Soldier was unveiled on Litewski Square in Lublin in 1915 (this date is reported by several sources). The unveiling date arouses suspicion, as different sources list different dates. For instance, Halina Landecka wrote that the following monuments were present on the square: in the western section of the interior, the May 3 Constitution Monument, erected in 1916, and the Monument to the Unknown Soldier from 1924 (Landecka H., 2008, p. 74). Meanwhile, IPN reported that the renewed monument, unveiled in 2018, referenced the original monument of August 3, 1925.

Zdzisław Pawluczuk provided an account of how and when the Monument of the Unknown Soldier was built: "On the night of August 3, 1925, Lublin Sokół members placed before the commemorative stone on the corner of 3 Maja and Krakowskie Przedmieście streets a plaque with a carved coat of arms of the Polish State – the White Eagle – with the inscription 'To the Unknown Soldier 1914–1920' below it" (Pawluczuk Z., 2002, p. 153).

In the afternoon, a delegation of a Sokół nest in Lublin laid a wreath under the monument, with the inscription "To the heroes – the Lublin Sokół Nest." The delegation included: District President Feliks Moskalewski, Second Lieutenant Tytus Makowski, Ant. Radzikowski, Doctor Adam Majewski, Adam Rakowski, Mieczysław Hatys, Józef Lambert, Stefan Madler, Wacław Świechowski, Adolf Golant, Feliks Gwiazdecki, Ludwik Zawistowski, Aleksander Czaykowski (delegate of the State Officials' Association), Mieczysław Hartwig, Władysław Kozioł, veteran of 1863 Jan Tomczyński and Józef Komandecki, Adam Majewski (GL, 1925).

Fig. 16. The Tomb of the Unknown Soldier from 1937. Source: archives of A.M. Szyski (the May 3 Constitution Monument is in the background).

Ryc. 16. Grób Nieznanego Żołnierza z 1937 roku. Źródło: archiwum Szyskiego A. M. (w tle pomnik konstytucji 3 maja)

Fig. 17. The multiple-object mass of the Monument to the Unknown Soldier in its form from 1962. As seen in 2017 when the plaque with the coat of arms without a crown was replaced with a plaque with a crowned eagle. Source: archive of A.M. Szyski

Ryc. 17. Rozczłonowana bryła pomnika-grobu nieznanego żołnierza w formie z roku 1962. Stan z roku 2017 kiedy płytę z godłem państwowym: orła bez korony zastąpiono płytą z orłem w koronie. Źródło: archiwum A. M. Szyskiego

Fig. 18 The new Tomb of the Unknown Soldier by architect Jacek Ciepliński, unveiled on 11.01.2018. Source: Miros W. 2018

Ryc.18. Nowy pomnik- grób Nieznanego Żołnierza autorstwa arch. Jacka Cieplińskiego odsłonięty 11.01.2018. Źródło: Miros W. 2018

Fig. 19. Posterior side of the Tomb of the Unknown Soldier, to the right. Source: Photo by E. Czekiel-Świtalska 2021.

Ryc. 19. Pomnik Nieznanego Żołnierza po prawej stronie, jego tylna część. Źródło: Czekiel-Świtalska E. fot. 2021

In 1962, the original monument was replaced with a new one (Fig. 17). The new massing consisted of around a dozen blocks of varying heights. The pre-war plaque that symbolized the Tomb/Monument to the Unknown Soldier was replaced with a new sculptural composition with a “suitable” ideological message. Under the pretext of “repairing” the 1925 plaque that had been damaged during the war, it was completely replaced by a fully new composition made by Jerzy Jarnuszkiewicz, which directly referenced the then-accepted symbolism and post-war tradition of the Polish People’s Army (Fig. 17).

In January 2018, a restored Monument to the Unknown Soldier was unveiled, with an altered appearance (that referenced the 1925 original), which in 2018 looked as depicted in figure 18, and in 2021 looked as shown in figures 19 and 20.

Fig.20. Monument to the Unknown Soldier (on the right) with a view of the western part of Litewski Square. Source: photo by E. Czekiel-Świtalska 2021.

Ryc. 20. Pomnik Nieznanego Żołnierza (z prawej strony) z widokiem na zachodnią część Placu Litewskiego. Źródło: Czekiel-Świtalska E. fot. 2021

3.4. Monument to Marshall J. Piłsudski

The monument’s unveiling took place on November 10, 2001. The initiative to build the monument began in 2000, and its initiator was the Piłsudczyki Union’s Lublin branch. Initially, two sites for it were considered: it was to be either Zamkowy Square or Litewski Square, with the monument ultimately being placed on Litewski Square in 2001.

In 2000, at the Lublin City Administration’s Urban Planning Studio, a detailed research document was prepared, called *Plac Litewski w Lublinie* (Landecka H., 2008, p. 75). The conflict concerning the siting of the monument that erupted at the same time was ended by its ceremonious unveiling – in opposition to officially voiced statements by both the SARP and the Lublin Voivodeship Monuments Conservator – on November 10, 2001.

Model of the J. Piłsudski monument

It can only be speculated whether the flat, geometric composition featuring a lawn with footpaths intersecting along the square’s main axis, at the central point of the intersection, was where the monument to J. Piłsudski was to stand and that probably survived in that state up to 1945, was the

intended, yet (for objective reasons) unimplemented solution.^{4,5} A possible version of the Monument to J. Piłsudski planned after 1935 has been shown in figure 21.

Formal and legal efforts were forced by political changes that occurred in the country, and which resulted in the establishment of the Third Polish Republic, and as a consequence of this, a grass-roots initiative emerged to place a monument to J. Piłsudski on the site of the previously removed monument to “Liberators.” Perhaps unknowingly, the initiators of this project referenced the un-completed plan of 1925, although in a place different to the one previously intended.

Fig. 21. One of the possible versions of the Monument to J. Piłsudski planned for construction after 1935, in the central section of Litewski Square, at the site of a demolished Church, in a new composition of the square's central area. Source: by A.M. Szyski.

Ryc.21 Jedna z możliwych wersji planowanej po 1935 roku realizacji pomnika marszałka J. Piłsudskiego w centralnej części placu Litewskiego na miejscu zburzonego Soboru w nowej kompozycji środkowej części placu. Źródło: opracowanie Szyski A. M.

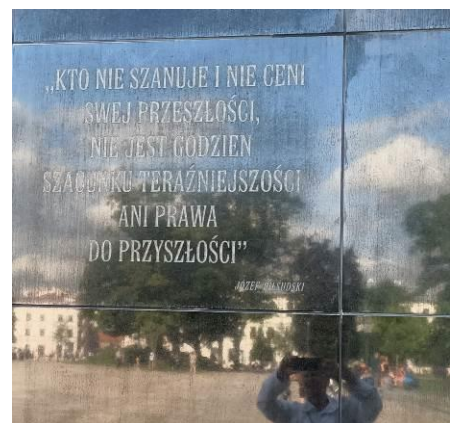
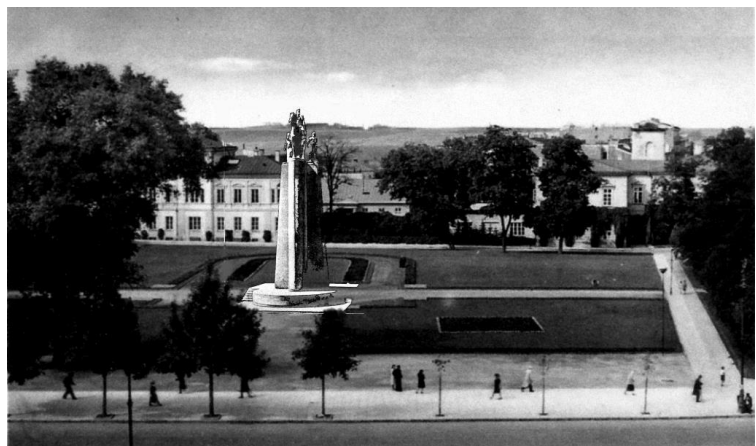

Fig 22 Monument to Marshall J. Piłsudski. Source: photo by E. Czekiel-Świtalska 2021

Ryc. 22 Pomnik Marszałka J. Piłsudskiego. Źródło: fot. Czekiel-Świtalska E. 2021

3.5. Monument to the Brotherhood of Arms of Slavic Nations

The first monument of the Soviet occupation of Poland on Lublin's Litewski Square was unveiled in 1944, by acting Lublin resident Tadeusz Kadura.

⁴ It is probably for this reason that nostalgic attempts are made to “restore the square to its past glory” via photo montages of contemporary Lublin featuring the Church building that had existed up to 1925 shown on various public forums.

⁵ According to information relayed by “Kurier Lubelski” on April 23, 1932, work on developing the square and converting it into “a large lawn embellished with flower beds and pots had been underway from mid-April of that year (KL no. 111/1932).

In 1944, on Litewski Square, on the site where a model of the monument to J. Piłsudski had stood in 1935, a monument that commemorated the soldiers of the Polish Armed Forces in the West was built, to a design by an unknown author. After several weeks, as a result of a harsh intervention of the Soviet command of the city, it was renamed to the Monument to the Brotherhood of Arms of Slavic Nations. Situated in Litewski Square's central section, it survived almost a year, and was replaced (in 1945) by a monument to "eternal gratitude" imported from the USSR (Fig. 23–26), which was placed at a different site (Fig. 27).⁶

The unveiling ceremony of the Monument to the Brotherhood of Arms of Slavic Nations saw the attendance of, among others, the head of the PKWN Edward Osóbka-Morawski, who in his speech voiced a negative opinion of J. Piłsudski's government, as well as of the London "government."

The monument had the form of a cuboid cut diagonally in its upper section, topped by three flags (Fig. 23). "According to a report published in 'Rzeczpospolita,' during the monument's unveiling ceremony, the flags of Poland, the USSR, Great Britain and the US were flying above the stands. The ceremony saw the participation of Edward Osóbka-Morawski, the head of PKWN, Michał Rola-Żymierski, the Commander-in-Chief of the Polish Army, and Zygmunt Berling. There were also Soviet representatives present: Konstantin Rokossovsky, Nikolai Bulganin, Georgiy Zhukov – I. Żarczewski. The ceremony of the unveiling of the monument in honor of the heroes of the Red Army in Lublin, 'Rzeczpospolita,' August 28, 1944, p. 1. The ceremony was observed by several dozen foreign correspondents: American, English, Canadian, French, Czech, Australian, and others. (Rzeczowska E. 2018, p. 97).

Fig. 23 . Monument to the Brotherhood of Arms of the Slavic Nations on Litewski Square. Source: Niezłomni.com, 2014.

Ryc. 23. pomnik Braterstwa Narodów Słowiańskich na Placu Litewskim. Źródło: Niezłomni.com, 2014

3.6. Monument of Gratitude to the Red Army

The Monument of Gratitude to the Red Army, built in the USSR and assembled in Lublin (Fig. 24, 25, 26), survived in an unaltered form up to the end of the Polish People's Republic – it was disassembled and removed from the square (despite protests by Lublin's residents) towards the end of 1990.

The monument survived up to 1990, when the City Council in Lublin enacted a resolution on September 6, 1990, that it should be removed from Litewski Square and moved to the Soviet soldiers' cemetery in Kazimierz Dolny (Resolution No. 36/IV/1990).

⁶ The monument "in memory of the Victory in the Great Patriotic War" was sited opposite the Main Post Office building. It depicted a soldier with a raised hand holding a standard. The dates 1941–1945 were inscribed on the sides of the relief along with depictions of fighting soldiers.

Fig. 24. Monument in commemoration of the "Great Patriotic War of 1941–1945", called the "monument of eternal gratitude" in Lublin, on the day of the state ceremony on the occasion of July 22: 1960s. Source: photo by Mirosław Jacek, 2015.

Ryc.24. pomnik upamiętnienia „Wielkie Wojny Ojczyźnianej lat 1941-1945” zwany w Lublinie „pomnikiem wiecznej wdzięczności” w dniu uroczystości państwowe z okazji święta „22 lipca”: lata 60-te XX w. Źródło: Fot. Mirosław Jacek, 2014

Fig. 25. Monument of Gratitude on Litewski Square in Lublin, 1975, unknown author. Source: Teatr NN, 1975.

Ryc. 25. Pomnik Wdzięczności na Placu Litewskim w Lublinie. 1975. Autor nieznany. Źródło: Teatr NN, 1975

Fig. 26. Monument of Gratitude (to the Red Army), Source: Teatr NN

Ryc. 26. Pomnik Wdzięczności (Armii Radzieckiej). Źródło: Teatr NN

Fig 27. Cleanup of Litewski Square, ca. 1949 (to theft, near the avenues leading to the Governing Administration Palace, the "monument of gratitude" can be seen – fig. 24–26), view from the church of the Capuchin Friars, towards the north-west. Source: archives of A.M. Szyski.

Ryc.27. Prace porządkowe na Placu Litewskim ok.1949 roku (po lewej stronie przy alei prowadzącej do d. pałacu Rządu Gubernialnego widoczny pomnik „Wiecznej Wdzięczności”-fig.24-26) -widok z dachu kościoła OO. Kapucynów w kierunku północno-zachodnim. Źródło: archiwum Szyski A. M.

Fig 28. Official mourning after the death of Marshall Józef Piłsudski on Litewski Square. The temporary obelisk on the site of the planned monument to the Marshall can be seen in the background (Fig. 21). Source: Plac Litewski 1935.

Ryc.28. Uroczystość żałobna po śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego na pl. Litewskim. Widoczny tymczasowy obelisk w miejscu planowanej lokalizacji pomnika Marszałka.(Fig.21). Źródło: .Plac Litewski 1935.

3.7. Memorial to Józef Czechowicz

"The memorial to Józef Czechowicz is located on a square that bears his name that was built after the war (on the site of a former building), where the poet had died during a bombing raid. Typically, the entire area of a massacre becomes one 'giant' memorial. On the other hand, it takes on the role of a historical document, while on the other, that of a memorial, a sign and symbol of an event. Such is the case with the Majdanek camp, and the Lublin Castle and 'Pod Zegarem' prisons. There are also many monuments placed at original burial sites, such as the monument to the Defenders of Lublin erected at the site of the original war cemetery" (Ożóg M., 2009, p. 119).

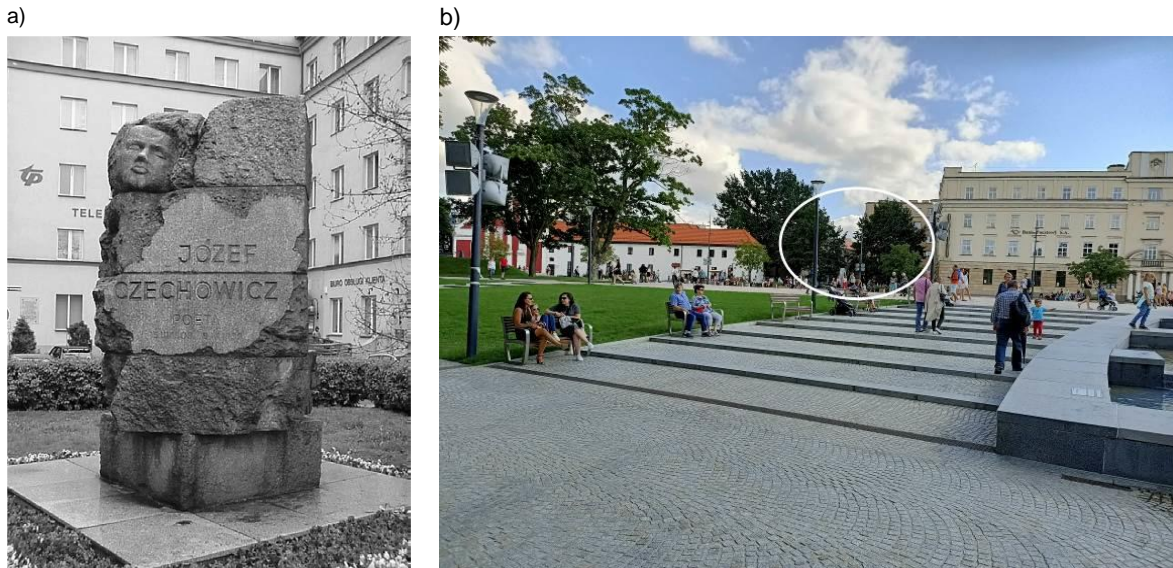

Fig. 29 a, b Monument to Józef Czechowicz (a), located in the immediate vicinity of Litewski Square (b), Source: (a) Ożóg M., 2009, p. 122, (b) photo E. Czekiel Świtalska 2021.

Ryc. 29a, b. Pomnik Józefa Czechowicza (a), znajdujący się w bezpośrednim sąsiedztwie placu Litewskim (b). Źródło: (a) Ożóg M., 2009, s. 122, (b) zdjęcie Czekiel-Świtalska E. 2021

The decision to convert Krakowskie Przedmieście Street (from Krakowska Gate to the western border of Litewski Square) into a “promenade” led to an “erasure of the line” between the street itself and the square. Another element that became clearly visible, both in competition entries from 2010 and in the winning submission selected for construction – was its shift of its southern border to the walls of buildings adjacent to Krakowskie Przedmieście: a Post Office and the Capuchin Friars’ monastery. This led to the square with Lublin poet J. Czechowicz’s memorial to being optically perceived as located within Litewski Square’s area.^{7,8} (Fig. 29)

4. SUMMARY AND CONCLUSIONS

In 2007, the authorities of Lublin began preparations for project that would revalorize Litewski Square. After many discussions, including in the Lublin branch of the Association of Monument Conservators, a set of conclusions was presented during the April session of the Voivodeship Monument Preservation Council. It was determined that a study and local spatial development plan must be drafted, and a competition for the square’s new development should have an exploratory character.

As for the monuments, it was noted that the Union of Lublin Monument must be treated as the main symbolic accent, and perhaps even the landmark of Litewski Square, while the May 3 Constitution Monument and the Tomb of the Unknown Soldier should act as sub-landmarks. “The May 3 Constitution Monument and the Tomb of the Unknown Soldier – indications for improvement of the form’s exposition with permitted placement correction within the square due to important compositional

⁷ “In 1996, the City Council, after reports that took two months to prepare, made the decision to convert the so-called narrow Krakowskie Przedmieście from Kapucyńska Street to Łokietka Square into a promenade. The carriageway was liquidated and replaced with elegant pavement. The official opening of the promenade took place on November 8, 1997” (Karłowicz Z.) along with the implementation of the new development of the square, in 2017 the promenade was extended up to 3 maja Street, including Krakowskie Przedmieście (on the section from the corner of Kapucyńska Street to the corner of 3 maja Street) into the space of the square’s composition.

⁸ Placed on September 9, 1969 at the site where the poet died in a tenement building on September 9, 1939.

and spatial considerations, the Monument to Józef Piłsudski – it is recommended to relocate it to a preselected site within the square or a new site within the city center” (Landecka, 2008, p. 79-80).

The May 3 Constitution Monument and the Tomb of the Unknown Soldier are placed almost along the same line (east–west), while the Monument to Marshall Józef Piłsudski is slightly set back from this line towards the north (Fig. 30, 31).

Fig. 30. Placement of the three monuments on Litewski Square in 2005: from the right, the Monument to Józef Piłsudski, the Tomb of the Unknown Soldier and the May 3 Constitution Monument. Source: Szater 2005.

Ryc. 30. Ustawienie trzech pomników na Placu Litewskim w 2005 roku: od prawej Józefa Piłsudskiego, Nieznanego Żołnierza i Konstytucji 3-go Maja. Źródło: Szater 2005

Fig. 31. Fragment of Litewski Square as seen in 2021, from the right: the Monument to Józef Piłsudski, the Monument to the Unknown Soldier and the May 3 Constitution Monument. Source: photo by E. Czekiel-Świtalska.

Ryc. 31. Fragment Placu Litewskiego z 2021 roku, widok w kolejności od prawej strony: Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego, dalej pomnik Nieznanego Żołnierza i pomnik Konstytucji 3-go Maja (po lewej stronie). Źródło: fot. E. Czekiel-Świtalska

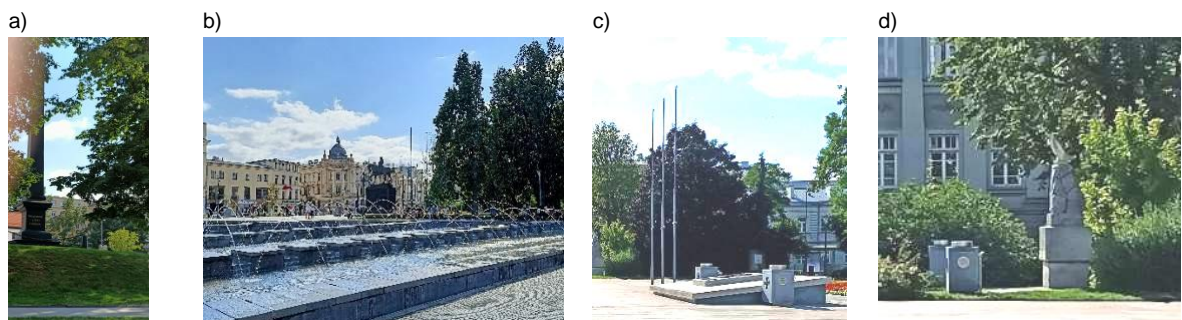
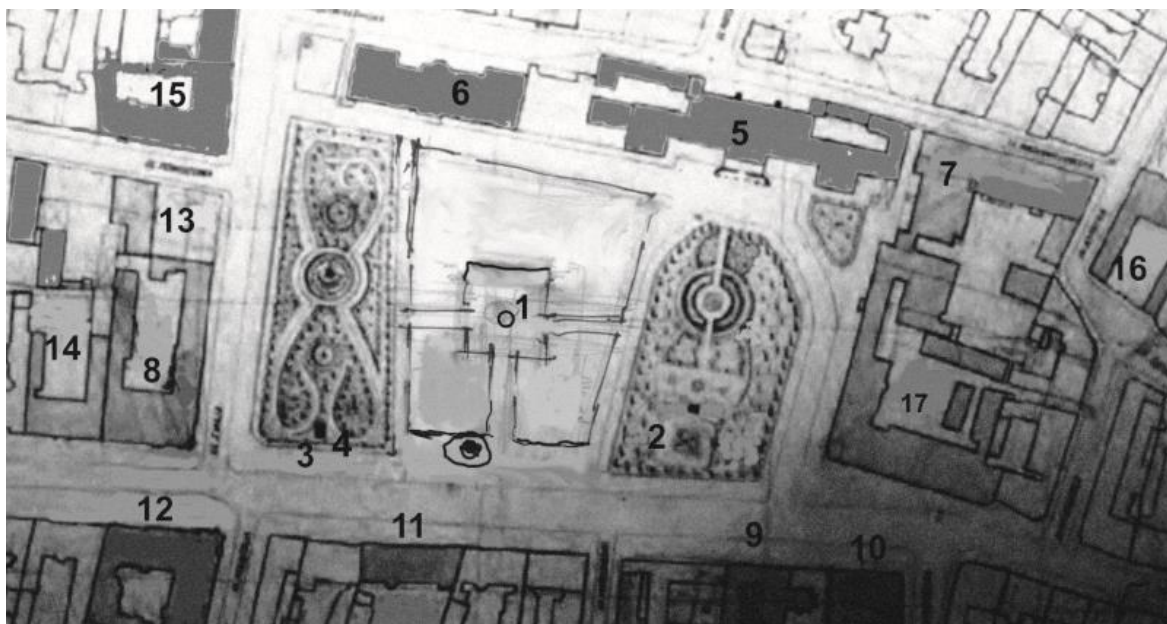

Fig. 31. Fragment of Litewski Square, followed by, from right to left: The Union of Lublin Monument (a), the Monument to Marshall Józef Piłsudski (b), the Tomb of the Unknown Soldier (c) and the May 3 Constitution Monument (d). Source: photo by E. Czekiel-Świtalska 2021

Ryc. 31. Fragment Placu Litewskiego, następnie w kolejności od prawej strony: Pomnik Unii Lubelskiej (a), Marszałka Józefa Piłsudskiego (b), Nieznanego Żołnierza (c) i Konstytucji 3-go Maja (d). Źródło: fot. E. Czekiel-Świtalska 2021

The most-visited place on Litewski Square is the point where the Monument to Marshall Józef Piłsudski is located (Fig. 30, 31b), which is also the former site of the Monument of Gratitude to the Red Army.

A compilation of all monuments that are located on Litewski Square in Lublin has been included in table 1, with a presentation of key dates for each of these memorial sites.

legenda:

1.pomnik J.Piłsudskiego, 2.pomnik Unii Lubelskiej,3.pomnik Nieznanego Żołnierza,4.pomnik konst. 3 maja,5.były pałac Radziwiłłów/Lubomirskich,6.Dyrekcja Dróg Publicznych,7.kinoteatr „Corso”,8.Bank Polski,9.kościół oo.Kapucynów,10.hotel „Victoria”,11.urząd pocztowy,12.Izba Przemysłowców,13.Starostwo,14.bank,15.Kuratorium Szkolne,16.Urząd Policynjny,17.hotel „Europejski,,

Fig. 32 Plan of the development of Litewski Square – as seen in 1930, (in possession of the Archives of the Lublin Urban Planning Studio). Public buildings were marked in grey, by A.M. Szymski, from: Przesmycka N., 2021, p. 184).

Ryc. 32. Szkicowe opracowanie stanu zagospodarowania Placu Litewskiego – stan istniejący 1930, p (w posiadaniu Archiwum Lubelskiej Pracowni Urbanistycznej) Szarością oznaczono budynki użyteczności publicznej, opracowanie Szymski A. M. wg: Przesmycka N., 2012, S. 184.

Tab. 1 List of monuments and symbols on Litewski Square. Source: original work

Item no.	Name of the monument/symbol	Date of construction	Other information
1	Union of Lublin	Since 1569 in its original form	Since 1826 in the form of a new monument It is still on the square
2	May 3 Constitution	1916	
3	Of the Unknown Soldier	1925	Appearance altered 1962-2017 Since 2018 its appearance references the original form
4	Brotherhood of Arms of the Slavic Nations	August 27, 1944	Existed up to March 1945
5	Gratitude to the Red Army	1945	Existed up to 1990 Other names: of the Brotherhood of Arms of the Slavic Nations and of Gratitude (to the Soviet Army), Monument of Gratitude (to the Soviet Army)

Item no.	Name of the monument/symbol	Date of construction	Other information	
6	Józef Czechowicz	1969	exists	
7	Marshall Józef Piłsudski	2001	exists	Plans to erect the monument dated to before the Second World War
8	Black poplar dubbed Baobab	Nineteenth century	Felled in 2017	In 2017 a new tree was planted on its site

PLAC LITEWSKI W LUBLINIE – MIEJSCEM SYMBOLI I POMNIKÓW

1. WSTĘP

Niewiele placów w miastach ma tak wiele pomników jak Plac Litewski w Lublinie. Plac ten łączy funkcję rekreacji, spacerów, kultury i pamięci, która jest przedstawiona przede wszystkim w formie pomników, upamiętniających ważne wydarzenia nie tylko dla miasta, ale dla całego kraju. Umiejscowienie pomników na placu pokazane jest na ilustracji numer 1.

Badania prowadzone były w formie analiz różnych źródeł literatury, ilustracji, zdjęć i map, badań terenowych, które dotyczyły historii pomników na głównym placu w Lublinie.

Pomnik to „poglądowa lekcja estetyki, tworzy też piękno miasta, jest szkołą historii ojczystej dla młodych pokoleń” (B. Śląski, 1916, 53). Zadaniem pomnika jest najczęściej upamiętniać fakt, dać wyraz czci dla męczeństwa i bohaterstwa, ocalać pamięć dla przyszłych pokoleń. Staje się on widomym znakiem idei, wydarzeń, postaci związanych z naszymi dziejami. (Ożóg K. S., 2007. s. 179)

Zapoczątkowana od 1569 i po jego zburzeniu od 1826 roku postawieniem na placu nowego pomnika Unii tradycja symbolicznego czczenia w tym miejscu znaczących dla historii Polski wydarzeń kontynuowana pomnikiem konstytucji trzeciomajowej w 1916 roku i pomnikiem-grobem Nieznanego Żołnierza w 1925 uczyniła z placu swoisty rodzaj narodowego Panteonu – miejsca z tej racji „uświęconego” - wymagającego odpowiedniego też wobec zawartych w przekazie owych pomników zachowania: pamięci i refleksji. Jeżeli było to oczywistym dla wszystkich Lublinian w okresie istnienia II Rzeczypospolitej to akt świadomie dokonanej profanacji z chwilą postawienia w 1945 roku pomnika rosyjskiego żołnierza (niezależnie od tego co i w jakim celu miałyby on sobą wyrażać) owej, z przed roku 1939, patetyczności przestrzeni placu pozbawiło. Ponowna próba powrotu do tej tradycji zapoczątkowana jego usunięciem i zastąpieniem go pomnikiem Józefa Piłsudskiego okazała się już w istocie być nie spełniającą zamierzeń. Usytuowanie pomników na placu mogło i może ulec zmianie, wraz z nową koncepcją zagospodarowania całej przestrzeni. *W początku roku 2007 władze miasta zapowiedziały przygotowania do kompleksowego projektu rewaloryzacji Placu Litewskiego” (...)*W kwietniu tegoż roku: *Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków (...)* wskazała, że niezbędne i pilne jest opracowanie aktualnego studium urbanistycznego Śródmieścia Lublina oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego strefy centrum, a także, że konkurs na nowy projekt Placu winien mieć charakter studialny.(...) *W oparciu o powyższe materiały Wojewódzki Konserwator Zabytków przekazał na wniosek Prezydenta Miasta Lublina wytyczne konserwatorskie z których jedno z najciekawszych można uznać: przyjęcie zasady „kontynuacji z ograniczoną rekompozycją” (Landecka, H., 2008, s. 79)*

2. ZIELONY SYMBOL PLACU LITEWSKIEGO

Na placu Litewskim w Lublinie rosła czarna topola zwana Baobabem. Drzewo to zostało uznane za pomnik przyrody w 1990 roku (Wojewoda Lubelski, 1990), a w 2017 roku podjęto decyzję o zniesieniu formy ochrony przyrody drzewa (Rada Miasta Lublin, 2017) i w tym roku drzewo zostało usunięte. *Do 2017 roku na placu Litewskim w Lublinie rosła topola czarna, nazywana przez mieszkańców miasta Baobabem. Miała ona olbrzymie znaczenie dla historii i kultury miasta oraz jego mieszkańców. Z racji swojego wieku – w momencie ścięcia był szacowany na około 130–160 lat – drzewo było świadkiem wielu ważnych wydarzeń w historii Lublina. Topola mierzyła nie więcej niż 16 metrów wysokości (głównie z racji zamierania i obcinania jej konarów). W okresie swojego pełnego wzrostu mogła sięgać nawet powyżej 35 metrów wysokości.* (Teatr NN).

Ekspertyza wykonana w 2016 roku przez Wojciecha Matacz i Michała Kieszko z 2017 roku oraz inne wykazały, że drzewo jest zagrożeniem dla ludzi i mienia oraz że żadne zabiegi nie są możliwe, żeby zmienić ten stan. Ten gatunek drzewa jakim są topole ... *należą do roślin krótkowiecznych. W wieku około 20-30 lat zaczynają one zamierać od wierzchołka. Na przestrzeni lat kondycja drzewa uległa znacznemu pogorszeniu.* (Boguszevska K. L. 2017. S. 54).

Wygląd topoli na przestrzeni lat 1930 – 2016 pokazano na ilustracji numer 2, okspozycja nowego drzewa w usytuowaniu na placu Litewskim (to samo miejsce co pierwotnie rosła historyczna topola czarna) przedstawiają ilustracje nr 3.

Usunięcie „drzewa-pomnika” nastąpiło w 2017 roku i w tym samym roku posadzono jego następcę. Nowe drzewo wygląda imponująco, jest swoitym akcentem w przestrzeni placu. Zieleń, a w szczególności drzewa są pomnikami w wielu miejscach. Nie raz trwają dłużej niż budynki, a tym bardziej niż konkretne zagospodarowanie przestrzeni.

3. POMNIKI NA PLACU LITEWSKIM

3.1. Pomnik Unii Lubelskiej

Jako legendarne miejsce obozowiska litewskiej szlachty przybyłej na obrady Sejmu Walnego miał być (ów teren) niemy świadkiem jej zaprzysiężenia w 1569 roku. Potwierdzeniem tego wydarzenia - opisanego w prawdopodobnie zaginionej kronice kościelnej OO. Kapucynów – było by (bez wątpienia) ufundowanie w tym miejscu przez Króla Zygmunta Augusta pomnika⁹ (ryc.2). Pomnik Unii Lubelskiej należy do najstarszych w Lublinie. Najprawdopodobniej został postawiony za rządów Zygmunta Augusta, brakuje potwierdzenie w źródłach pisanych czy graficznych. Tym samym brak jest informacji jak ten pomnik wyglądał. Wzmianka o nim znajdowała się w kronice kapucynów lubelskich. *Był to czworoboczny obelisk, mający 12 łokci wysokości, wybudowany z kamienia i cegły, nakryty dachówką. W obelisku, w jego elewacji frontowej, znajdowała się nisza, w której stały dwa posągi kamienne przedstawiające Władysława Jagiełłę i królową Jadwigę.* Blisko pomnika, w XVII wieku wybudowany został kościół, klasztor i szpital bonifratrów a w jego pobliżu znajdował się cmentarz okolony murem. Na przełomie XVII i XIX wieku zabudowa ta została rozebrana i najprawdopodobniej przy burzeniu zniszczony został pomnik na zlecenie Józefa Domańskiego. *Obecny pomnik powstał z inicjatywy Stanisława Staszica w 1826 roku.* (Teatr NN. Pomnik Unii)

Przedstawiony na obrazie pomnik (Ryc. 5a) wydaje się mieć formę kamiennego obelisku a więc nie jest to obraz pomnika postawionego tu w 1826 roku .Jeżeli nie jest to „wizja” nieznanego artysty to byłby to jedyny wizerunek pomnika z roku 1569. Problem w tym że obraz ten nie odpowiada jego rozpowszechnianych dopiero w XIX wieku opisom. Widok pomnika z końca XIX wieku przedstawia litografia pokazana na ilustracji 5b.

Jak pisano powyżej dziwnym zrzędzeniem losu wizerunek tego pomnika nie przetrwał do początków XXI wieku, w żadnym ilustrowanym źródle pochodzącym z XVI czy z XVII wieku. Nie utrwalo-

⁹ Zważywszy że klasztor i kościół św. Piotra i Pawła powstał w latach 1726-1733 zapis w owej zaginionej kronice musiałby zawierać informacje „z drugiej ręki” bowiem w wieku XVI na terenie Lublina nie było jeszcze przedstawicieli tego zakonu. (Pomnik Unii Lubelskiej, 2020)

no wyglądu tego pomnika na jakiegokolwiek XIX-wiecznej fotografii. Nie znane są też współczesnym jakiegokolwiek jego wyobrażenia przedstawione (utrwalone) w rysunku czy malarstwie mimo, że jak twierdzą XIX-to wieczni pamiętnikarze istniał on aż do dnia rozbiórki ruin kościoła i szpitala OO. Bonifratrów wraz z likwidacją przylegającego doń cmentarza w 1819 roku w związku z przygotowaniem części tego terenu pod urządzenie nowego w mieście „Placu Musztry”. W żadnym też XIX-to wiecznym źródle pisany nie ma wprost informacji kto i dlaczego poddał Stanisławowi Staszicowi pomysł „odnowienia” tego pomnika w postaci znanego „żeliwnego obelisku” i postawienia go w tym konkretnie miejscu - za zgodą czy wręcz – jak twierdzą inni -na polecenie cara Aleksandra I.¹⁰, (ryc. 6, 7, 8)

Otwartym też pozostaje pytanie – niezależnie od braku jakiegokolwiek śladu przekazu ikonograficznego – dlaczego, jeżeli był to tak ważny symbol „SIŁY I CHWAŁY POLSKIEJ PAŃSTWOWOŚCI”, nie ma go zaznaczonego na mapach z 1715, 1783 i 1816 roku w oparciu o które wszyscy zajmujący się dotychczas historią powstania placu zwanego – i to nieoficjalnie - dopiero od początku lat 40-tych XIX w „placem Litewskim” wywodzą jego kształt i miejsce.¹¹

Z pośród aktualnie istniejących na obrzeżach placu Litewskiego budynków tylko dwa stanowią obiekty historyczne. Oprócz d. pałacu książąt Lubomirskich (mylnie nazywanym poradziwiłowskim) drugim historycznym obiektem jest znany dobrze z litografii Adama Lera (Ryc. 9a) Kościół i klasztor oo. Kapucynów ufundowany przez drugiego właściciela pałacu księcia Pawła Karola Sanguszkę w 1723 roku.

W 2015 roku między innymi pomnik Unii Lubelskiej jako upamiętniający historyczne wydarzenie został uhonorowane Znakiem Dziedzictwa Europejskiego. (MKiDN). Pomnik Unii Lubelskiej jest ważny nie tylko dla Polaków, ale również dla Unii Europejskiej: *na listę Europejskiego Dziedzictwa Kulturowego wpisano ... pomnik Unii Lubelskiej. Materialne kulturowe dziedzictwo Lublina, po dziś zachowane i autentyczne (oryginalne i unikalne) jest wytworem aktywności społeczeństwa miasta, produktem miejskiej kultury rozwijającej się przez wieki, w szczególności.* (Mliczyńska-Hajda D., 2010, s. 22)

Mimo dobrego usytuowania pomnika na placu Litewskim, ekspozycja pomnika nie jest najlepsza. Wchodząc na Plan Litewski z ulicy Krakowskie przedmieście pomnik prawie nie jest widoczny, ponieważ zasłaniają go drzewa i podobnie jest patrząc z zachodniej części placu w kierunku wschodnim (Ryc. 10). *Dla artystycznej strony pomnika ważna jest nie tylko jego forma, lecz również sposób, w jaki współgra on z otoczeniem, w którym się znajduje. Projektując pomnik, artysta jest zobowiązany w odpowiedni sposób wpasować swoje dzieło w zastaną architekturę i założenie urbanistyczne.* (Ozóg M., 2009, s. 121)

3.2. Pomnik Konstytucji 3 Maja

3 maja 1916 r., w zachodniej części placu Litewskiego (za zgodą austriackiej komendantury wojskowej miasta), wzniesiono pomnik Konstytucji 3 Maja. Powstał on w 125. rocznicę uchwalenia ustawy majowej. Początkowo miał postać niepozornej kamiennej bryły piaskowca wysokości ok.150 cm, której nadano formę chropowatej, spękanej skały. W okresie międzywojennym wkomponowano ją w ozdobnie przycięty żywopłot. W latach 50-tych z oczu przechodniów zarośnięty krzakami (wg zachowanego opisu przygotowania do planowanych uroczystości patrz: pismo codzienne „Gazeta Lubelska” 2 maja 1916 r. s.1-2)

Przez wiele lat plac się nie zmieniał. I tak było praktycznie aż do początku lat 80. Wówczas „z ukrycia” wyszedł pomnik Konstytucji 3 Maja. Od 1963 stał przy wejściu do szaletu miejskiego. W 1981 r. został przesunięty na obecne miejsce. Monument zwieńczył orzeł w koronie.

¹⁰ Pomnik ten w miejsce dawnego kamiennego postawionego przez Zygmunta Augusta, wzniesić kazał Cesarz Aleksander I kosztem swoim.”, op. cyt: (Zieliński W. K., 1876). Zastanawiającą jest tu też sugestia Przesmyckiej N. o tym że na popularnej litografii A. Lera z 1857r przedstawiającej pomnik na tle kościoła oo. Kapucynów: jest on usytuowany w innym miejscu niż obecnie: (Przesmycka N., 2012)

¹¹ Pomnik Unii Lubelskiej został (po raz pierwszy) uwieczniony na „Planie miasta Lublina” Józefa Ryt Sławińskiego z 1829 r. tj. trzy lata po jego postawieniu. Na planie oznaczono go numerem 28. Seweryn Zenon Sierpiński po raz pierwszy użył nazwy placu jako „Plac Litewski” w swym *Obrazie miasta Lublina* z 1839r

Pomnik w 1963 roku został przeniesiony w pobliże szaletu miejskiego. Był prawie niewidoczny, ponieważ stał w zaroślach. *W 1980 z oficjalną inicjatywą odnowienia monumentu wystąpiło Stronnictwo Demokratyczne na czele z przewodniczącym Henrykiem Łusiewiczem. Wykorzystując ignorancję ówczesnych władz przekonał jej członków, że na szczycie pomnika powinna się znaleźć na nowo rzeźba orła w koronie, która rzekomo wieńczyła monument przed wojną. Projekt restauracji pomnika zaakceptowany w pełni przez władze przygotował architekt Edward Kotyła. ... Obiekt zabrano z zarośli i ustawiono na zachodnim skraju placu na nowym, dwuczęściowym cokole złożonym z prostopadłościennych brył, na którym wyryto daty 1791 – 1981. Na szczycie znalazła się rzeźba orła z rozpostartymi skrzydłami i w zamkniętej koronie autorstwa lokalnego rzeźbiarza Witolda Marcewicza. Odślonięcie odrestaurowanego pomnika 3 maja 1981 była ważnym wydarzeniem dla mieszkańców. Jego obecność w przestrzeni miasta stała się symbolem na odzyskanie niepodległości w trudnym czasie stanu wojennego.* (Encyklopedia Lublina)

W przeciwieństwie do pomnika Unii Lubelskiej, pomnik Konstytucji 3 maja jest widoczny z większości miejsc placu Litewskiego, mimo, że jego położenie teoretycznie jest mniej ciekawe. Jest on usytuowany na obrzeżu placu, po jego zachodniej stronie. (Ryc. 14 i 15).

3.3. Pomnik Nieznanego Żołnierza

Pomnik Nieznanego Żołnierza odślonięto na placu Litewskim w Lublinie w 1925 roku (datę tą podaje wiele źródeł). Data odślonięcia budzi wątpliwości, ponieważ w różnych źródłach podawane są różne daty. Przykładowo Landecka Halina pisze, że: Na Placu zlokalizowane są (...) pomniki: w zachodniej części wnętrza pomnik Konstytucji 3 Maja wzniesiony w roku 1916 i pomnik Nieznanego Żołnierza z roku 1924. (Landecka, H., 2008, s. 74) Natomiast IPN podaje, że Odnowiony monument, którego odślonięcie było w 2018 roku, nawiązuje do pierwotnego pomnika z 3 sierpnia 1925 r.

Pawluczuk Zdzisław opisuje jak i kiedy powstał pomnik Nieznanego Żołnierza: *W nocy z 3 na 4 sierpnia 1925 r. sokoli lubelscy założyli przed pamiątkowym kamieniem na rogu ulic 3 Maja i Krakowskie Przedmieście płytę z wyrzeźbionym godłem Państwa Polskiego – Orłem Białym i poniżej z napisem: „Nieznanemu Żołnierzowi 1914-1920 r”.* (Pawluczuk Z., 2002, s. 153)

Po południu delegacja gniazda „Sokół” w Lublinie złożyła pod tym pomnikiem wieniec z napisem „Bohaterom – Gniazdo Sokole Lubelskie” W skład delegacji weszli: prezes Okręgu Feliks Moskałowski, pp. Tytus Makowski, Ant. Radzikowski, dr Adam Majewski, Adam Rakowski, Mieczysław Hatys, Józef Lambert, Stefan Madler, Wacław Świechowski, Adolf Golant, Feliks Gwiazdecki, Ludwik Zawistowski, Aleksander Czaykowski (delegat Stow. Urzędników Państw.), Mieczysław Harwig, Władysław Kozioł, Weteran 63 r. Jan Tomczyński i Józef Komandeki. Adam Majewski (GL, 1925).

W 1962 roku pierwotny pomnik został zastąpiony nowym (Ryc. 17). Nowa bryła składała się z kilkunastu bloków o różnych wysokościach. Przedwojenną płytę symbolizującą Pomnik/Grób Nieznanego Żołnierza zastąpiono nową kompozycją rzeźbiarską z „właściwym” przekazem ideowym. Pod pretekstem „naprawy” częściowo uszkodzonej w czasie działań wojennych płyty pomnika-grobu z 1925 roku zastąpiono go całkowicie od nowa wykonaną przez Jerzego Jarnuszkiewicza kompozycją odwołującą się wprost do ówczesnie akceptowanej symboliki i powojennej tradycji Ludowego Wojska Polskiego (ryc. 17).

W styczniu 2018 roku odślonięto odnowiony, ze zmienionym wyglądem pomnik Nieznanego Żołnierza (nawiązującym do pierwowzoru z 1925 roku), który wyglądał w 2018 r. jak na ilustracji nr. 18, a w roku 2021 nr. 19 i 20.

3.4. Pomnik Marszałka J. Piłsudskiego

Odślonięcie pomnika miało miejsce 10 listopada 2001. Inicjatywa powstania pomnika miała miejsce w 2000 roku, a inicjatorem był Związek Piłsudczyków, oddział w Lublinie. Na początku były brane pod uwagę dwa miejsca jego postawienia: alternatywnie miał to być Plac Zamkowy lub Plac Litewski, w ostateczności pomnik od 2001 roku jest na Placu Litewskim.

W 2000 roku w Lubelskiej Pracowni Urbanistycznej UM Lublin powstało – szczegółowe opracowanie badawcze: „Plac Litewski w Lublinie”. (Landecka H. 2008, s. 75) Jednocześnie rozpoczęty spór o miejsce usytuowania pomnika marszałka J. Piłsudskiego zakończyło jego uroczyste – wbrew oficjalnie ogłoszonym opinią zarówno SARP jak i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie – które nastąpiło 10 listopada 2001 roku.

Makieta pomnika J. Piłsudskiego

Można jedynie domniemywać, że powstała z początkiem lat 30-tych płaska, geometryczna kompozycja trawnika z przecinającymi się w jego głównej osi alejkami gdzie - w centralnym miejscu ich przecięcia - stać miał pomnik marszałka Piłsudskiego i która w tak zastanym kształcie prawdopodobnie przetrwała aż do 1945 roku, była rozwiązaniem docelowym lecz (z obiektywnych przyczyn) niespełnionym¹², ¹³ Możliwa wersja planowanej po 1935 roku realizacji pomnika marszałka J. Piłsudskiego. (Ryc. 21)

Działania formalno-prawne wymusiły dokonane w kraju zmiany polityczne, których efektem stało się ukonstytuowanie III RP a w konsekwencji tegoż oddolnie podjęta inicjatywa społeczna o ustawieniu w miejscu usuniętego wcześniej pomnika „Wyzwoliciele” pomnika J. Piłsudskiego. Być może bezwiednie inicjatorzy owego przedsięwzięcia nawiązali w ten sposób do prawdopodobnie niezrealizowanego planu z 1925 roku choć w innym niż wcześniej przewidywanym miejscu.

3.5. Pomnik Braterstwa Broni Narodów Słowiańskich

Pierwszy pomnik sowieckiej okupacji Polski na placu Litewskim w Lublinie został odsłonięty w 1944 roku, przez ówczesnego prezydenta Lublina Tadeusz Kadura.

W 1944 roku na placu Litewskim, w tym samym miejscu gdzie w 1935 roku ustawiona była makieta pomnika J. Piłsudskiego powstał – pomysłu nieznanego dziś z imienia i nazwiska autora – pomnik upamiętniający żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Po kilku tygodniach, w wyniku ostrej interwencji sowieckiej komendantury miasta, przechrzczony na pomnik „Braterstwa Narodów Słowiańskich”. Usytuowany w centralnej części placu Litewskiego przetrwał niespełna rok zastąpiony (w 1945r) importowanym z ZSRR pomnikiem „wiecznej wdzięczności” (Ryc. 23, 24-26) w innym też miejscu lokalizacji. (Ryc. 27)¹⁴

W uroczystości odsłonięcia Pomnik Braterstwa Broni Narodów Słowiańskich wziął między innymi udział przewodniczący PKWN Edward Osóbka -Morawski, który w swoim przemówieniu odniósł się negatywnie do rządów J. Piłsudskiego i „rządu” londyńskiego.

Pomnik miał kształt prostopadłościanu ściętego ukośnie w górnej części, który był zwieńczony trzema flagami (Ryc. 23). *Według relacji opublikowanej w „Rzeczpospolitej”, w czasie uroczystości odsłonięcia pomnika na trybunie powiewały flagi polskie, ZSRR, Wielkiej Brytanii i USA. W uroczystościach wziął udział Edward Osóbka-Morawski, przewodniczący PKWN, Michał Rola-Żymierski, Naczelny Dowódca Wojska Polskiego, Zygmunt Berling. Byli też przedstawiciele sowieccy: Konstanty Rokossowski, Nikołaj Bułganin, Georgij Żukow – I. Żarczewski, Uroczystość odsłonięcia pomnika ku czci bohaterów Armii Czerwonej w Lublinie, „Rzeczpospolita”, 28 sierpnia 1944, s. 1. Uroczystość obserwowało kilkudziesięciu korespondentów zagranicznych: amerykańskich, angielskich, kanadyjskich, francuskich, czeskich, australijskich i innych.* (Rzeczowska E. 2018, S. 97)

¹² Z tej zapewne przyczyny biorą się też nostalgiczne próby przywrócenia „dawnej świetności placu” przez raz po raz prezentowanymi na publicznych forach fotomontażami współczesnego Lublina z wklejonym w panoramę miasta obiektem nieistniejącego od 1925 gmachem Soboru.

¹³ zgodnie z podaną przez „Kurier Lubelski” z 23 kwietnia 1932 r informacją od połowy kwietnia tego roku rozpoczęły się prace nad zagospodarowaniem terenu placu i przekształcenia go „w jeden wielki trawnik upiękuszony klombami i kwietnikami” (KL nr.111/1932 r)

¹⁴ Pomnik „Ku upamiętnieniu Zwycięstwa Wielkiej Wojny Ojczyźnianej” usytuowano naprzeciwko gmachu Poczty Głównej. Przedstawiał żołnierza z uniesioną ręką trzymającą sztandar. U podstawy cokołu umieszczono daty „1941-1945”, a na bocznych elewacjach płaskorzeźby z wizerunkami walczących.

3.6. Pomnik Wdzięczności Armii Czerwonej

Pomnik Wdzięczności Armii Czerwonej wykonany w ZSRR a w Lublinie zmontowany (Ryc. 24, 25, 26), przetrwał w swym niezmiennym kształcie do końca istnienia PRL – zdemontowany i usunięty z placu (mimo protestów części mieszkańców Lublina) pod koniec 1990 r.

Pomnik przetrwał do roku 1990, w którym to Rada Miejska w Lublinie 6 września 1990 roku uchwaliła, że pomnik Wdzięczności ma zostać usunięty z placu Litewskiego i przeniesiony na cmentarz żołnierzy radzieckich w Kazimierzu Dolnym (Uchwała Nr 36/IV/1990).

3.7. Miejsce pamięci Józefa Czechowicza

Pomnik Józefa Czechowicza znajduje się na powstałym po wojnie (w miejscu d. istniejącego budynku) placu jego imienia, gdzie poeta zginął podczas bombardowania. Zazwyczaj sam teren kaźni staje się jednym „wielkim” pomnikiem. Z jednej strony przejmuje rolę dokumentu historycznego, a z drugiej rolę pomnika – znaku, symbolu wydarzenia. Tak jest w przypadku obozu na Majdanku, więzień na zamku lubelskim i „Pod Zegarem”. Wiele jest też pomników wystawionych w pierwotnym miejscu pochówku, m.in. pomnik Obrońców Lublina wzniesiony na terenie pierwotnego cmentarza wojennego. (Ozóg M, 2009, s. 119)

Decyzja o przekształceniu ulicy Krakowskie Przedmieście (od Bramy Krakowskiej do zachodniej granicy placu Litewskiego) w „deptak” spowodowała „zatarcie granicy” pomiędzy samą ulicą a placem. Kolejnym wyraźnie widocznym tak w pracach konkursowych z 2010 r jak i w ostatecznie wybranym do realizacji projekcie - przesunięcie jego południowej granicy do ścian stojących przy Krakowskim Przedmieściu budynków Poczty i Kościoła z klasztorem OO. Kapucynów. W ten sposób w jego optycznie postrzeganym obszarze znalazł się również plac z pomnikiem lubelskiego poety J. Czechowicza¹⁵ ¹⁶(Ryc. 29).

4. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

W 2007 roku władze miasta Lublina rozpoczęły przygotowania do projektu rewaloryzacji Placu Litewskiego. Po wielu dyskusjach między innymi w siedzibie Lubelskiego Oddziału Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, zostały przedstawione wnioski na kwietniowym posiedzeniu Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków. Ustalono, że konieczne jest opracowanie studium i miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, a konkurs na nowe zagospodarowanie placu powinien mieć charakter studialny.

Odnosnie pomników wskazano, że Pomnik Unii Lubelskiej należy traktować jako główny symboliczny akcent, a może wręcz dominantę Placu Litewskiego, natomiast pomniki Konstytucji 3 Maja i Nieznanego Żołnierza powinny stanowić subdominanty. *Pomniki Konstytucji 3 Maja i Nieznanego Żołnierza - wskazana poprawa ekspozycji formy z dopuszczeniem korekty usytuowania w obrębie placu z ważnych względów kompozycyjno-przestrzennych, pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego – zalecane przeniesienie w wybrane miejsce w obrębie placu lub w nowe miejsce w obrębie - śródmieścia. (Landecka, 2008, s. 79-80)*

Pomniki Konstytucji 3 Maja i Nieznanego Żołnierza są ustawione prawie w jednej linii (wschodnio-zachodniej), natomiast pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego jest niewiele wycofany z tej linii w kierunku północnym. (Ryc. 30, 31)

¹⁵ W roku 1996 Rada Miejska, po trwających niemal dwa miesiące ekspertyzach, podjęła decyzję o zamianie tzw. wąskiego Krakowskiego Przedmieścia od ulicy Kapucyńskiej do placu Łokietka na deptak. Zlikwidowano jezdnię, zastępując ją eleganckim chodnikiem. Oficjalne otwarcie deptaka odbyło się 8 października 1997. (Karłowicz Z.) Wraz z realizacją nowego zagospodarowania placu w 2017 roku deptak przedłużono do ul. 3 maja włączając tym samym Krakowskie Przedmieście (na odcinku od narożnika ul. Kapucyńskiej do narożnika ul. 3 maj) w przestrzeń kompozycji placu.

¹⁶ postawiony 9.09.1969 r. w miejscu gdzie ów poeta zginął w zbombardowanej 9 września 1939 roku tu znajdującej się wówczas kamienicy

Najbardziej „obleganym” miejscem na placu Litewskim, jest punkt gdzie obecnie znajduje się pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego (Ryc. 30, 31b), a wcześniej był tu pomnik Wdzięczności Armii Czerwonej.

Zestawienie wszystkich pomników znajdujących się na placu Litewskim w Lublinie, znajduje się w tabeli nr. 1 z pokazaniem najważniejszych dat dotyczących poszczególnych miejsc pamięci.

Tab. 1. Zestawienie pomników i symboli znajdujących się na placu Litewskim. Źródło: opracowanie własne

Lp.	Nazwa pomnika / symbolu	Kiedy powstał	Inne informacje
1	Unii Lubelskiej	od 1569 w pierwotnej formie	od 1826 roku postawienie nowego pomnika Unii Jest na placu do dnia dzisiejszego
2	Konstytucji 3 Maja	1916	
3	Niezanego Żołnierza	1925	Zmieniony wygląd 1962-2017 Od 2018 nowy wygląd w nawiązaniu do pierwowzoru
4	Braterstwa Broni Narodów Słowiańskich	27 sierpnia 1944	Istniał do marzec 1945 rok
5	Pomnik Wdzięczności Armii Radzieckiej Pomnik Wdzięczności Armii Czerwonej	1945	Istniał do 1990 roku. Inne nazwy: Braterstwa Broni Narodów Słowiańskich i Wdzięczności (Armii Radzieckiej), Pomnik Wdzięczności (Armii Radzieckiej)
6	Józefa Czechowicza	1969	istniejący
7	Marszałka J. Piłsudskiego	2001	istniejący Plany ustawienia pomnika sięgają czasów przed II Wojną Światową
8	Czarna topola zwana Baobabem	XIX wiek	W 2017 roku usunięty. 2017 posadzenie nowego drzewa w tym samym miejscu.

BIBLIOGRAPHY

- Autor nieznany. (1906). *Unia Lubelska czyli zjednoczenie Polski z Litwą*. Lublin: Nakład i własność Księgarni Religijnej. Identyfikator: oai:bc.wbp.lublin.pl:1104. Pobrano z lokalizacji http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=1104&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI=02228D99F55AC37DEB78D1B0AF796C4C-1. Dostęp. 14.08.2021.
- Bielez M. (Lublin 2019 r). *Unia Lubelska 1569 – przewodnik*. *Unia Lubelska 1569*.
- Boguszewska K. L. *GREENERY OF ROADSIDE IN THE HISTORICAL ICONOGRAPHY OF LUBLIN*. Roślinność pasów przydrożnych Lublina. Potencjał i zagrożenia. Redakcja Ewa Trzaskowska. S. Wydano przez Urząd Miasta Lublin. 2017. ISBN 978-83-949126-1-1. s. 47.
- Brama Grodzka. (2015, 10 17). *Miasto reformacji, kultury i wielkiej polityki - wirtualna makieta Lublina z XVI*

- wieku. Pobrano z lokalizacji youtube.com: <https://www.youtube.com/watch?v=2XnK-PSPH4>.
- Durlak W., Dudkiewicz M., Pudelska K., Dąbski M. *APPLICATION OF COMPUTER TOMOGRAPHY IN RESEARCHING IN PUBLIC TREASURES OF GREEN AREAS*. Roślinność pasów przydrożnych lublina. Potencjał i zagrożenia. Redakcja Ewa Trzaskowska. S. Wydano przez Urząd Miasta Lublin. 2017. ISBN 978-83-949126-1-1. s. 237-246.
- Dybała J. (1972). *Plac Litewski w Lublinie -dzieje zabudowy i założenia urbanistyczne*. Roczniki Humanistyczne t. XX, z. 5.
- Encyklopedia Lublina. <https://encyklopedialublina.pl/architektura-i-urbanistyka/kapliczki-pomniki-krzyze/192-pomnik-konstytucji-3-maja.html>
- G., Ciołek. (1954). Ogrody Lublina w XIX wieku. *Ochrona Zabytków 7/4 (27)*, strony 263-270.
- Gawarecki H. (1974). *O dawnym Lublinie : szkice z przeszłości miasta*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie. Pobrano z lokalizacji https://biblioteka.teatrnn.pl/Content/8741/O_dawnym_Lublinie_Szkice_z_przeszlosci_miasta.pdf
- Gawarecki H. oprac.: Ożóg K. S. *Pomnik Unii Lubelskiej na placu Litewskim w Lublinie*. Pobrano z lokalizacji <http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/pomniki-lubelskie-pomnik-unii-lubelskiej/#historia>. Dostęp. 14.08.2021
- Gawroński L. (1985). Historia w pomnik zamknięta. *Kalendarz Lubelski*.
- GL. Gazeta Lubelska, 5 sierpnia 1925.
- IPN, Odsłonięcie odnowionego pomnika Nieznanego Żołnierza w Lublinie – 11 stycznia 2018. <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/45450,Odsloniecie-odnowionego-pomnika-Nieznanego-Zolnierza-w-Lublinie-11-stycznia-2018.html>. Dostęp. 14.08.2021.
- Jeremisz, J. (Lublin 2019). Unia Lubelska 1569. *Unia Lubelska 1569- przewodnik*.
- Karłowicz Z. Krakowskie Przedmieście – historia ulicy. <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/krakowskie-przedmiescie-historia-ulicy/>. Wyd. Teatr NN.
- Kurzątkowski M. (1985). Najpiękniejszy w Polsce? Rzec o placu Litewskim. *Kalendarz Lubelski R. 28*, strony 56-67.
- Landecka, H. (2008). Wokół koncepcji placu Litewskiego w Lublinie. S. 74-81. *Wiadomości Konserwatorskie nr.24/2008*.
- Lerue A. 1860. Kościół XX. Kapucynów i pomnik Unii Lubelskiej w Lublinie, Adam Lerue. https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_XX._Kapucyn%C3%B3w_i_pomnik_Unii_Lubelskiej_w_Lublinie,_Adam_Lerue.jpg. Dostęp: 18.01.2021.
- Łopaciński H. (1901). Najdawniejszy widok Lublina z roku 1618 (Przekład tekstu łacińskiego z objaśnieniami).
- Łopaciński H. (1906). Pomnik Unii w Lublinie 1569,1825/6,1905” (notatka historyczna). *Tygodnik Ilustrowany*, 1906 r., nr.3.
- Matacz W. Ekspertyza dendrologiczna dotycząca topoli czarnej rosnącej na terenie placu Litewskiego w Lublinie. 2016. Załącznik nr 1 do uchwały nr 697/XXVI/2017 Rady Miasta Lublin z dnia 2 marca 2017 r.
- Michalak W. *Z historii Lublina: W 1940 r. przemianowano pl. Litewski na Adolf Hitler-Platz*, <https://kurierlubelski.pl/z-historii-lublina-w-1940-r-przemianowano-pl-litewski-na-adolf-hitlerplatz/ar/980954>. 2013. Dostęp. 14.08.2021.
- Miros W. *Pomnik Nieznanego Żołnierza na pl. Litewskim w Lublinie*. <https://polska-org.pl/7240023,foto.html> 2018. Dostęp: 02.09.2020.
- Mirosław Jacek. Fot. Pomnika Braterstwa Broni Narodów Słowiańskich. *27 sierpnia 1944 r. W Lublinie odsłonięto pierwszy pomnik w Polsce Lubelskiej*. <https://historia.interia.pl/kartka-z-kalendarza/news-27-sierpnia-1944-r-w-lublinie-odslonieto-pierwszy-pomnik-w-p,nld,1489643>. Kartka z kaalendarza. 2014. Dostęp: 18.01.2021.
- MKiDN. Polskie obiekty uhonorowane ZDE. <https://www.gov.pl/web/kultura/polskie-obiekty-uhonorowane-znakiem-dziedzictwa-europejskiego>. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- Mliczyńska-Hajda D. Zintegrowany plan zarządzania dziedzictwem kulturowym Lublina. Listopad 2010.
- Niedzwiedek, R.; Tkaczyk, J. (2017). Nowe spojrzenie na dzieje placu Litewskiego w Lublinie w świetle ustaleń archeologicznych. *Rocznik Lubelski*, ,tom 43, strony 285-325.
- Niezłomni.com. To był pierwszy pomnik dominacji sowieckiej. 2014. Portal informacyjno-historyczn. <https://niezłomni.com/to-był-pierwszy-pomnik-dominacji-sowieckiej-podczas-odslonienia-potepiono->

- pilsudskiego-ze-w-1920-nie-porozumial-sie-z-bolszewikami-prawdziwy-symbol-polski-trafil-w-okolice-szaletow/.
- Ozóg K. S., *Pomniki Lublina*. Copyright © 2014 Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”. ISBN: 978-83-61064-55-8. Lublin 2014.
- Ozóg K. S., *Rzeczpospolita Pomnikowa w poszukiwaniu utraconej tożsamości*, [w:] Wokół tożsamości: teorie, wymiary, ekspresje, red. I. Borowik, K. Leszczyńska, Kraków 2007, s. 179-189.
- Ozóg M. *Zespół pomników martyrologicznych w Lublinie. Próba charakterystyki*. „Rzeźba Polska”, t. XIII. 2009. S. 119-124.
- Pamiętna Książka Lublińskiej Guberni na 1879 God*. Był to oficjalny organ rządu Guberni Lubelskiej końca XIX i początku XX w. a jednocześnie rodzaj urzędowego kalendarza. Ukazywała się jako rocznik w języku rosyjskim w latach 1870–1912.
- Pawluczuk Z., 2002. *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół" w Lublinie w latach 1906-1939*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. VOL. LVII, Historia 57, s. 139-165
- Piwowska M., Surmacz M. (2019). *Krakowskie Przedmieście w 450-lecie Unii Lubelskiej*. Lublin.
- Piwowska M., Surmacz M., Spacerem po Krakowskim Przedmieściu.
- Polańska J. UNIA LUBELSKA (W RELACJACH, PRZEKAZACH ŹRÓDŁOWYCH I W SZTUCE). DZIAŁ EDUKACJI MUZEUM LUBELSKIEGO. https://www.lublin.eu/gfx/lublin/userfiles/_public/turystyka/spotkanie_turystyczne/j._polanska_unia_lubelska_w_relacjach_przekazach_zrodlowych_i_w_sztuce_2019.pdf. Dostęp: 14.08.2021.
- Pomnik Unii Lubelskiej 1915. 2019. <https://polska-org.pl/8285039,foto.html?idEntity=7147281>. Biblioteka Cyfrowa WBP im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie. Dostęp: 18.01.2021.
- Pomnik Unii Lubelskiej 1918. 2019. <https://polska-org.pl/8285044,foto.html?idEntity=7147281>. Biblioteka Cyfrowa WBP im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie. Dostęp: 18.01.2021.
- Pomnik Unii Lubelskiej*. (2020). Pobrano z lokalizacji Wikipedia. Pomnik Unii Lubelskiej w Lublinie.: https://pl.wikipedia.org/wiki/Pomnik_Unii_Lubelskiej_w_Lublinie. Dostęp: 14.08.2021.
- Plac Litewski 1935. 18 maja 1935, 1934-1936. https://fotopolska.eu/Lublin/u133129,pl_Litewski.html?f=1963141-foto. Źródło: NAC - Narodowe Archiwum Cyfrowe. Dostęp: 28.01.2022.
- Przesmycka N. (2012). *Lublin Przeobrażenia urbanistyczne 1815-1939*. (Z.-M. E., Red.) Lublin: Politechnika Lubelska. ISBN: 978-83-63569-20-4.
- Rada Miasta Lublin. (2017, marzec 17). UCHWAŁA NR 697/XXVI/2017 RADY MIASTA LUBLIN. Lublin: DZIENNIK URZĘDOWY WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO.
- Rzeczowska E. OBCHODY ŚWIĘTA ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI PRZEZ POLSKĘ W LISTOPADZIE 1944 R. *Teka Kom. Hist. OL PĄN-TN KUL*, 2018, XV, 96-110. DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/teka.2018.15-8>. 2018.
- Szater 2005. *Litewski Square*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Plac_litewski_lublin.jpg#filelinks. Publikacja 2007. Dostęp: 18.01.2021.
- Szymski A. M. (2020). THREE SQUARES – A COMMENTARY ON THE HISTORY. *Space & form / Przestrzeń i forma*(42), strony 9-52. doi:10.21005/pif.2020.42.A-01.
- Śliwicki D. (1916, 01 24). Henryka Pustowojtówna. (R. i. Administracja i Gubernators, Redaktorzy) *Ziemia Lubelska*, nr 32, s. Śliwicki. Pobrano z lokalizacji <http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/plain-content?id=12571>. Dostęp: 17.01.2021.
- Teatr NN. 1975, *Pomnik Wdzięczności na Placu Litewskim w Lublinie*. <https://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/publication/14381/edition/14255>. Dostęp: 12.02.2021.
- Teatr NN. *Lublin Fotografia*. <https://teatrnn.pl/lublin-fotografia/miejsca-fotografia/>. Dostęp: 12.02.2021.
- Teatr NN. *Pomnik Unii*. <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/pomniki-lubelskie-pomnik-unii-lubelskiej/12.02.2021>.
- Teodorowicz-Choroszyńska, J.; Choroszyńska, I. (Lublin 1993). Ewidencja parku na Placu Litewskim w Lublinie, Lublin 1993. *maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie; dalej: WUOZL*.
- Uchwała Nr 36/IV/1990 z dnia 06 września 1990 przeniesienia Pomnika Wdzięczności zlokalizowanego na placu Litewskim w Lublinie.

- Wirtualna wystawa fotografii i pocztówek Placu Litewskiego z l. 1874-1945. Plac Litewski. Pomnik Unii Lubelskiej, fot. Wanda Chicińska, 1874. <https://wbp.lublin.pl/index.php/2016/04/07/wirtualna-wystawa-fotografii-i-pocztówek-placu-litewskiego-z-l-1874-1945/>. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, 2016. Dostęp: 18.01.2021.
- Wojewoda Lubelski. (1990). Rozporządzenie Nr 1 Wojewody Lubelskiego z dnia 18 lipca 1990 r. w sprawie uznania za pomniki przyrody (Dz. Urz. Woj. Lub. z 1990 r. Nr 15, poz. 199, zm. z 2004 r. Nr 81, poz. 1401). Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego.
- Wrana J, Agnieszka Fitta-Spelina A. (2017). DZIEDZICTWO LUBLINA A SYNERGIA DZIAŁAŃ DLA PRZYSZŁEJ METROPOLII. *INŻYNIERIA ŁADOWA, ŚRODOWISKA I ARCHITEKTURY JOURNAL OF CIVIL ENGINEERING, ENVIRONMENT AND ARCHITECTURE JCEEA*, t. XXXIV, z. 6, strony 429-442. doi:10.7862/rb.2017.184.
- Zieliński W. K. (1876). Opis Lublina jako Przewodnik dla zwiedzających miasto i jego okolice (z planem miasta).

AUTHOR'S NOTE

Elżbieta Czekiel-Świtalska – the article author's primary field of study is local spatial planning. She conducts research on the financial impact of adopting local spatial development plans. She publishes research associated with spatial order and legal aspects pertaining to spatial planning.

Adam Maria Szymski – has written about 90 academic papers. He is the author and co-author of a number of seminal monographs that broaden the knowledge related to the field of the history of 20th century architecture. The most prominent works include: A. Szymski: "Powstanie i rozwój architektury współczesnej" pt. 1 (form aesthetics in contemporary architecture), pt. 2 (the form in historical development), and pt. 3 (the most influential figures in 20th century architecture, vol. 1 and 2) published by Pol. Szcz. 1975-1979, 1981, and „Rozwój współczesnej myśli architektonicznej”, published by PWN-Warszawa –1985 (co-authored with S. Latour). He is the academic editor and the co-author of the 4-volume series dedicated to German and Polish 20th century architecture in Western Pomerania from 1928 to 2001. He is also the academic editor and co-author of the first Polish monograph dedicated to the complete description of the characteristic cultural features of villages in the Pomeranian region, from the first traces of Slavic settlements to the contemporary era: "Wieś pomorska wczoraj i dziś" (published by Walkowska-Szczecin, 2006).

O AUTORZE

Elżbieta Czekiel-Świtalska – zajmuje się naukowo i zawodowo przede wszystkim przestrzennym planowaniem miejscowym. Prowadzi badania związane ze skutkami finansowymi, które powstają na skutek uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Publikuje badania związane z ładem przestrzennym oraz z aspektami prawnymi dotyczącymi planowania przestrzennego.

Adam Maria Szymski – autor ok.90 artykułów naukowych, autor i współautor szeregu znaczących dla poszerzenia wiedzy o historii architektury XX wieku monografii, w tym szczególnie: A. Szymski: "Powstanie i rozwój architektury współczesnej" cz.1 (estetyka formy w architekturze współczesnej), cz.2 (forma w historycznym rozwoju) i cz. 3 (wybitne indywidualności architektury XX wieku (t.1i2)., wyd. ucz.Pol.Szcz.1975-1979.,1981.,„Rozwój Współczesnej Myśli Architektonicznej”., PWN-Warszawa –1985. (współautor: S. Latour) oraz redaktor naukowy i współautor czterotomowej serii wydawniczej dotyczącej niemieckiej i polskiej architektury XX wieku na obszarze regionu Pomorza Zachodniego w latach 1928 do 2001. Redaktor naukowy i współautor pierwszej polskojęzycznej monografii poświęconej syntetycznemu opisowi cech tradycji kulturowych wsi pomorskiej od śladów pierwszego osadnictwa słowiańskiego po czasy współczesne pt: "Wieś pomorska wczoraj i dziś" (wyd. Walkowska - Szczecin, 2006).

Contact | Kontakt: Elzbieta.Czekiel-Switalska@zut.edu.pl ; adamszymski@poczta.onet.pl